

Lirikada obraz tasnifi va talqini

(Abdulla Oripov she'riyati misolida)

Uljon Boboqulova¹

Abstrakt

Badiiy asar asos negizini tashkil qiladigan obraz tushunchasi qadimdan va hozirga qadar san'atning eng muhim elementi sanaladi. Zotan, badiiy obraz bu san'at asarining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi asosiy vositadir. Shu bilan birga, dunyoning estetik qiyofasini, muayyan hissiy holatini ifodalovchi komponent hamdir. Shu bois obraz tushunchasi o'z xarakter-xususiyatlari va mazmuniga ko'ra juda murakkab va ayni paytda keng qamrovli tushuncha hisoblanadi. Ob'ektiv voqelikning u yoki bu tarzda inson ongidagi in'ikosi keng ma'noda obrazning asosiy ildizini tashkil etadi. Yondosh obrazlar esa mana shu ilk asosdan o'sib chiqadi. Shu jihatdan obraz tabiati va tasnifiga ko'ra: fan, adabiyot va san'atda alohida farqlanadi. Ushbu maqola lirikada obrazlar tasnifi va talqin muammosini shoir Abdulla Oripov she'riyatida misolida o'rganishni ko'zda tutadi.

Kalit so'zlar: *Abdulla Oripov, poetik obraz, obrazlilik, lirika, inson, tasnif va talqin, kechinma, tragiklik, individuallik, umumlashmalik.*

Kirish

“Badiiy obraz bu usul bilan ifodalanishi mumkin bo'lgan, umuman haqiqatning tashqi qobig'i emas. U o'zining mazmuni va shakli orqali umumlashgan hayotdagi hodisalarni ifodalaydi” [Хранченко 1986, 69]. Aslida obrazlilik-badiiylilik bilan sinonim tushuncha hisoblanadi. Badiiy obrazning umumiy jihatlariga ta'rif bergan rus olimi Beliniskiy badiiy obraz nafaqat hayotni qayta tasvirlab beradi, balki hayotni baholash orqali anglash maqsadida muallif uchun uning xarakterli jihatlarini ham ko'rsatishini isbotlashga harakat qiladi. Biroq badiiylilik muammosi bu bilangina cheklanib qolmaydi. Badiiy obraz-san'atning eng muhim ichki, faol va harakatlantiruvchi o'zak-tomiri ekani o'z isbotini topadi. Badiiyligi haqida qayg'urilmagan

¹*Boboqulova S. Uljon*- Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti

E-mail: uljonboboqulova8@gmail.com

ORCID ID:0009-0005-9072-2748

Iqtibos uchun: Boboqulova, U.S. 2023. “Lirikada obraz tasnifi va talqin”. *O'zbekiston: til va madaniyat. Adabiyotshunoslik* 1 (2): 121-136.

asarlarda, bir soʻz bilan aytganda, yozuvlar chelakdagi suvni toʻkib yuborgandek qogʻozga tushgan gap. Iqtidorli adib soʻzni safga shunday tizadiki, ulardan betakror badiiy obrazlar yuzaga keladi. Bunga, albatta, obrazli tafakkur orqaligina erishish mumkin.

Badiiylikning umumiy mazmuni badiiy obrazni yuzaga keltiradi. “Badiiy obraz - adabiyot va sanʼatning olam va odamning badiiy idrok etish vositasi, badiiyatning umumiy kategoriyasi” [Quronov 2013, 43]. Lirik asarlarda lirik qahramon va manzara (peyzaj lirikasi yoki jonli va jonsiz narsalar tasviri zamirida ham inson obrazining ayrim qirralari aks etadi) obrazlari orqali badiiy umumlashma-inson obrazi tushuniladi va u adabiyotda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Umumlashma obraz yaratish ijodkordan bir qancha shartlarni bajarishni talab etadi. Bunda shoir tasvirlanayotgan makon va zamon, hayotiy voqelik, maʼlum mantiq asosida oʻzaro bogʻlangan, biri ikkinchisiga ehtiyoj sezadigan, biri ikkinchisini mazmunan toʻldiradigan obrazlar sestemasining ichki tarkibini shakllantirishi kerak boʻladi. Sheʼrdagi bir-ikki obraz emas, barchasining qatʼiy oʻrni boʻlishi, lirik asarning pafosini yuzaga keltiruvchi umumiy quvvat manbayi boʻlishi lozim.

Oʻzbek nazariyotchilaridan B.Akramov, H.Umurov, I.Sulton kabilarning badiiy obraz tasniflariga doir qarashlari mana shu yoʻnalishda muhim nazariy manba hisoblanadi. Bugungi kunda adabiyotshunos olim D.Quronovning badiiy obraz tasnifiga doir izlanishlarini alohida eʼtirof etish lozim. Olim badiiy obrazni quyidagicha tasniflaydi: “Ijodkor estetik ideali bilan munosabatiga koʻra ijobiy va salbiy obrazlar; ijodiy metodga koʻra *realistik, romantik, surrealistik* va b., yaratilish usuliga koʻra *fantastik, grotesk* va b., xarakter xususiyatlar va estetik belgisiga koʻra *tragik, satirik, yumoristik* obrazlar farqlanaveradi” [Quronov 2018, 109]. Biroq mavjud tasniflarning hech biri badiiy obrazlarni toʻlaqonli qamrab ololmaydi. Shuning uchun badiiy asarlarni, ayniqsa, lirik asarlarni tahlil qilishda birini asos qilib olgan holda boshqalarini ham esdan chiqarmaslik lozim. Chunki lirik asarlarda koʻpincha oniy lahzada yuz beruvchi tuygʻular taloshi tasvirlanadi. Bu esa tahlilda oʻta murakkablikni yuzaga keltirib, tizimli yondashuvni talab etadi.

Asosiy qism

Endi lirik obrazlar tasniflarini shoir Abdulla Oripov sheʼriyatida obrazlar talqini misolida birma-bir koʻrib chiqamiz.

Ana shunday tizimli yondashuv asosidagi tahlillardan biri badiiy obrazlarni: 1) *predmetlilik darajasi*; 2) *umumlashtirish*

darajasi; 3) *tasvir va ifoda planlari munosabati* (strukturasiga)ga ko'ra guruhlashni (M.Epshteyn) ko'zda tutadi.

Obrazning predmetlilik darajasi deganda o'sha obraz tasvirlayotgan narsaning ko'lami nazarda tutiladi va badiiy reallik to'rtta sathdan tarkib topadi: *detal obrazlar* ▶ *voqea-hodisalar obrazi* ▶ *xarakter va sharoit* ▶ *dunyo va taqdir obrazi* (badiiy reallik) Shoir A.Oripovning "Onajon" deb nomlangan she'ridan olingan quyidagi parchaga e'tibor qaratamiz:

*Keltirarlar goho beshik
Ko'zlarida hayajon.
Yotar payting bo'ldi-ku, der,
Kela qol, der, bolajon.
Qaylargadir yuguraman,
Fig'onimdan chiqar dud.
Yig'lama, deb qo'llaringa
Tutqazarlar so'ng tobut [Oripov 2018, 36].*

Yuqorida keltirilgan she'riy banddagi "beshik" va "tobut" detal-obrazlari ko'z oldimizda o'z-o'zidan voqea-hodisalar obrazi-*beshik-tug'ilmoq, tobut* esa o'lim hodisasini yuzaga keltiradi. Shundan so'ng tizimli tarzda *tug'ilmoq- bu dunyoga yangi kelgan individ-chaqaloqni, o'lim esa bu dunyodan yaqinda ko'zyumgan insonni-jonsiz tana* (mayit)ni tasavvurimizda gavdalantiradi. Bu yerda chaqaloq va jonsiz tana-xarakterni ifodalasa, chaqaloq tug'ilgandagi ko'tarinki kayfiyat hamda o'lim hodisasidan so'ng ro'y beradigan azalilik holati sharoitni yuzaga keltiradi. Xarakter va sharoit birgalikda "dunyo va taqdir" - badiiy reallikni yuzaga keltirmoqda. Tug'ilmoq va o'lmoq- bu azaliy qonuniyat, taqdir ekanligini shoir badiiy obrazlar, aniqrog'i detal-obrazlari orqali ifodalab bermoqda.

Umumlashtirish darajasiga ko'ra badiiy obrazlar ikki jihatdan tasnif qilinadi: Birinchisi ko'proq inson obraziga tatbiqan bo'lib, individual obrazlar, xarakter va tipik obraz (tip) ga ajratiladi. Lirik asarlarda bu ajralish bitta obrazda umumlashma tarzida namoyon bo'lishi mumkin. Bunga A.Oripovning yuqorida keltirilgan "Onajon" she'ridagi ona obrazi yaqqol misol bola oladi. Shoir "*Qo'llarida oq yelpig'ich*"; "*Sen otamga pul beribsan, yostig'ingning ostidan*"; "*Aytibsanki, onasizlik kelmasin deb o'yiga, sarf qilingiz menga emas, Abdullaning to'yiga*"; "*G'amgin bolish pastida, kitobimni ko'rdim nogoh boshgingning ostida*" kabi misralarda muayyan davr va muhitga mansub ona obrazining individual xususiyatlari orqali

badiiy xarakter-obraz yaratishga erisha olgan. Bunda shoirning maqsadi badiiy obraz yaratishdan iborat emas, balki o'sha makon va zamondagi hasratli va dardli kechinmalarini, qalb isyonlarini g'ayri shuuriy tarzda bayonidir. Ona obrazi esa barcha xalqlar va millatlar uchun, jamikiinsoniyat uchun har davrda va har makonda tipik obraz bo'la olishini hech kim inkor eta olmaydi.

Umumlashtirish darajasiga ko'ra ikkinchi jihat-muayyan shaklda turg'un holatidagi badiiy obrazlar sanalib, asardan asarga, davrdan davrga, ko'chib o'tish xususiyatiga ega *motiv, topos, arxitep* deb yuritiluvchi badiiy obrazlardir. Masalan, "armon", "orzu", "sog'inch", "yomg'ir", "soya" kabi motivlar bir yoki bir nechta ijodkorning asarlarida qaytarilib turadi, lekin har qaysisida alohida mazmun kasb etadi. Birgina shoir A.Oripov ijodida "yolg'izlik" motivining o'zi turli-tuman ifoda va tasvir, ma'no qirralarida namoyon bo'ladi:

Demishlar, yolg'izning

Yori Xudodir,

Do'stdan muhabbat kut,

Dushmanidan shavqat [Oripov 2018, 239].

She'rda "yolg'izlik" motivi lirik qahramon obrazining hayotiy tajribalari mahsuli sifatida yuzaga kelgan bo'lsa, shoirning "*Tanho qush*", "*Yolg'iz daraxt*" [Oripov 2018]. kabi she'rlarida esa ushbu motiv bilvosita lirik qahramonning ayni vaziyatdagi kayfiyatini ifodalash vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Badiiy obraz lirikada o'ziga xos tarzda tasniflanadi. Bu borada adabiyotshunos Botirxon Akramovning ilmiy izlanishlari ham alohida ahamiyatga molik. Olim lirikada badiiy obrazlarni quyidagicha tasniflaydi:

1. Lirik-romantik va lirik-publististik obrazlar;
2. Falsafiy-lirik obrazlar;
3. Ratsionalistik va didaktik obrazlar;
4. Tragik obrazlar;
5. Obraz-manzara [Akramov 1979].

Ammo olim B.Akramovning lirikada badiiy obraz xususidagi ayrim qarashlarida mavjud tuzumga xos bo'lgan talqinlar ustivorlik qiladiki, zamonlar o'zgarishi bilan ayrim talqinlar o'z mohiyatini yo'qotadi. Bu bilan olimning o'zbek adabiyotiga, ayniqsa, lirika nazariyasi rivojiga qo'shgan hissasini zarracha ham inkor qilmoqchi emasmiz. Aksincha, bugungi kunda ham olimning nazariy qarashlari lirikaning asosiy tadqiqot manbayi sifatida yuksak qadr-qimmatga ega.

Adabiyotda badiiy obrazlar adabiy tur va janrlarda tasvir ob'ekti, ijodkorning g'oyaviy-badiiy maqsadi, badiiy asardagi o'rni, ifoda usuli hamda sub'ektning ob'ektga bo'lgan munosabati asosida turlicha tasnif etiladi. Masalan, dramatik asarlarda badiiy obrazlar o'zining xarakter-xususiyatlariga ko'ra dramatik obraz, tragik obraz, komik obraz kabi tiplarga ajraladi. Bu obrazlar esa o'z navbatida ayni asardagi mavqeyiga qarab bosh obraz, epizodik obrazlarga bo'linadi. Bu nisbiy bo'lib, bunday bo'linish faqat dramatik asarlar uchungina xos emas. Epik, lirik janrlar uchun ham muhim kategoriya hisoblanadi. Faqat badiiy obraz o'zida mujassam qilgan eng muhim yetakchi xususiyatiga ko'ra ayni qaysi tur va janrga xos obraz ekanligini namoyish qiladi. Ba'zi asarlar ifoda usuli, shakli va kompozitsiyasi, obrazlar ko'lami jihatdan lirik asarga mansub bo'lsa ham, unda konkret xususiyatlari bilan umumlashma obraz sifatida tasvir etilgan obrazda lirizmdan ko'ra dramatism, yoki tragizm, yo komizmlik kuchliroq bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan bunday obrazlarni tragik obraz, yoxud komik obraz deya atay olamiz.

Yuqoridagi badiiy obraz tasnifiga doir qarashlar asosida lirikada badiiy obrazlarni quyidagicha tasnif qilishimiz mumkin:

1. Lirik-romantik obrazlar;
2. Falsafiy-lirik obrazlar;
3. Realistik obrazlar;
4. Tragik obrazlar
5. Obraz-manzara.

Lirik-romantik obrazlar

Shoirning real borliqdagi oddiy narsalar yoki hodisalar haqida kutilmagan xulosalarga kelishi, hayratbaxsh obrazlar yaratishi bu shoir fantaziyasi, orzu va o'y-xayollarining mahsulidir. Bunda shoir onani, yorni, tabiatni ideallashtirib, hatto ilohiylashtirib, bitmas-tuganmas kuch-qudrat, mislsiz go'zallik, har narsaga qodirlik, buyuklik, mangulik kabi sifatlarni baxsh etar ekan, buning zamirida ijodkorning reallikdan romantiklikka, oddiylikdan ideallikka bo'lgan intilishlari samarasi yotadi. "Haqiqiy romantizm hayotdan uzoqlashish emas, aksincha hayotga tomon chanqoq intilishni ifodalashga, o'n karra chanqoq intilish bilan yashashga da'vat etilgan" [Блок 1971, 46], - deydi A.Blok. Shuni ham aytish mumkinki, poetik xayol, fantaziya san'at va she'riyatning azaliy ideali bilan bog'liqdir. Faqat uchqur xayol va fantaziya, ijodiy edeal qudrati bilangina hayotni, ruhiy olamni "quvib etishi" mumkin. Real voqelik va ijodkor tomonidan "quvib etilgan" olamning ajoyib sentizidan mukammal

lirik-romantik obrazlar dunyoga keladi. Shoir Abdulla Oripov ijodida bunday obrazlarning turfa xil talqinlarini uchratishimiz mumkin. Ayniqsa, shoir intim lirikasidagi lirik-romantik obrazlarning go'zal namunalari insonni maftun etib, o'zga bir olam sari yetaklaydi:

*Yulduzlar o'tiga bardosh berurman,
Fazolar taftiga qilurman toqat.
Yoningga sog'-omon qaytib kelurman,
Otash nigohingga yongali faqat* [Erkayev 2021, 124].

Lirika boshqa epik janrlardan o'laroq, pomantik uslubdan tamomila voz kecha olmaydi. Romantik uslubga ko'tarinki noreal tasvir va ifoda, tuyg'ularning favqulotda evrilishlari xos bo'lib, u aqlga bo'ysunmaydi.

Falsafiy-lirik obrazlar

Keyingi yillar she'riyatida shoir qahramonining lirik-romantik kechinmalari uning chuqur o'y-xayollari, falsafiy mushohada va muhokamalari bilan bir butun, mutanosib ekanini sezib olish qiyin emas. Ayniqsa, shoir Abdulla Oripov she'rlarida falsafiy-lirik obrazlar yetakchi mavqeni egallaganligini ko'rishimiz mumkin. Falsafa olami asrlar davomida ijodkorlarni o'ziga maftun etib keladi. Falsafiy muammolar shoir ahlini azaldan o'ziga asir qilib kelgan. Hayotning murakkab va sirli dealiektikasi, kategoriyalari, turli jumboqlari oldida shoir uzoq va ziddiyatli xayollarga berilishi be'jiz emas. Lekin shuni ham ta'kidlash kerakki, haqiqiy poeziya falsafadan yuqoriroq turadi: ijodkorning bo'ysunmas ruhi falsafa chegaralari va qoniniyatlariga bo'ysunmaydi. Shoir yuritgan falsafiy mushohada, mulohazalar, kutilmagan ramziy obrazlar faylasuf olimni ham hayratga solishi mumkin. Shekspirning "Hamlet" tragediyasida o'lgan qirol arvohini ko'rib aqli shoshgan Hamlet hamrohiga qarata: "Horatsio, dunyoda ko'p narsalar borki, Falsafangiz tushiga ham kirmagan hali" [Jamol Kamol tarjimasi], - deb aytgan gaplarida adabiyotning falsafiy chegaralari cheksiz ekanligiga ishoradir.

*Bir umr yashading ko'zningni yoshlab,
O'zi yo'q omaddan noliding sekin.
Atay keltirdilar daryoni boshlab,
Suv sening hovlingga chiqmasdi lekin.
Axir po'lat emas bu jon-u tan,
Ayoq va izg'irin yalayveradi.
Himoya qilishar nuqul bombadan.
Qumursqalar esa talayveradi* [Oripov 2018, 169].

Abdulla Oripovning “Hayot ajoyibotlari” deb nomlangan ushbu ikki bandlik she’rida inson qismati va azaliy hikmat haqida fikr yuritiladi. Insonning istaklari cheksiz ekanligi, ba’zan bir tomchi suv ham daryodan afzal, ba’zan daryoning bir tomchi suvchalik qadri bo’lmasligi shoir nazdida falsafiy tarzda bayon etiladi. Azaliy oddiy haqiqatni shoir o’tkir dramatism va lirizm qorishig’ida ifoda etadiki, istasangiz, dramatismni topasiz; istasangiz, lirizmni. *“Ayoq va izg’irinning yalayverishi”* har qanday falsafani-da o’ylantirib qo’yishi aniq. Shoirning hamma narsani bilish istagida yongan qalbi, aql zakosi tafakkuri va iqtidori imkoniyatlari doirasiga sig’maganidan yangi mezonlar, yangi me’yorlar, yangi olam, garmoniya qidirib qiynalar. “Illo ulug’lardan biri aytgandek: “Aql Ka’baga bormoqqa tuya hozirlaguncha, qalb uni ming bor ziyorat qilib keladi” [Жўрақулов 2015, 233]. Natijada inson tasavvur olamidan ham yorib chiqqan, turli ma’no qirralariga ega bo’lgan poetik umumlashma obrazlarga aylanib, polisemantik xarakterdagi falsafiy-lirik obraz darajasiga ko’tariladi. *“Qumursqalarning esa talayverishi”* esa bir qancha ma’no ottenkalarini mujassamlashtirgan og’ir xayol bo’lib, kishini qiynoqqa soladi. Kuchli falsafiylik lirik kechinma qobig’ida, unga tobe holda bayon etilgan bo’lib, dardli lirizmni yuzaga keltiradi.

Sof realistik obrazlar

Shoir lirik qahramonining qandaydir hayratbaxsh holatini, kayfiyatini hayotda konkret mavjud real shaxs yoki voqea-hodisa yoxud manzara tasviri ifodalashi mumkin. Shunga qaramay, o’ziga xos xayol, ijodiy fantaziyasiz yuqoridagiday lirik lavhalar, tavsiflab berish mumkin bo’lmagan to’la ma’nodagi musiqiy-lirik obrazlar yaratish mushkul. Ijodkor o’zining shoirona tafakkuri va badiiy estetik didi orqali sof realistik lirik obraz yarata olishi mumkin. Bundagi san’at sirini Gyote shunday izohlaydi: “Reallik fantaziyaning eng asosli manbayidir. Demak, shu reallikni nima bilandir joyidan jildirish lozim bo’ladi” [Гёте 1969, 215]. Reallikni “joyidan jildirish”-harakatga keltirish uchun esa ijodkordan o’ziga xos talant, izlanish va ijodiy qiynoqlar talab etiladi. Muhimi, shoir o’sha reallikni san’atkor ko’zi bilan ko’rish, she’riyat nuqtayi nazariadan yorqin original obrazlarda ifodalab bera olishi lozim. Abdulla Oripov ijodining dastlabki yillariga mansub bo’lgan “Maktub” deb nomlangan she’rda ona obrazining sof real qiyofasini shoirona ruhda ifodalab bera olgan.

Sho’x- sho’x parvoz etgan qushlar,

Quloq soling kuyimga.

So’ngra uchib, yeting tezda,

*Mening ona uyimga.
Onaginam uyda meni,
Kutar ayvon ostida
Qadaginam tekkan joyda,
Yo'lg'inamning ustida.
Balki onam siz borganda,
Bug'doy yoygan bo'lsalar.
Sizlar uning bug'doyini,
Har yon sochmang qushchalar.
Balki onam tom boshiga,
Turshak yoyib tushgandir
Ey qushchalar, tegmang unga,
Iltimosim sizdandir [Oripov2021, 94].*

Ko'rib turganingizdek, she'rning har bandida ona obrazining lirik qiyofasi ko'z oldingizda qayta jonlanadi. Kishining bolalikdagi shirin xotiralari qalbida jo'sh urib, chuqur bir entikish va shu bilan birga nafis hislarni yodga soladi. Muallifga lirik qahramon his-tuyg'ulari tanish. Mana shu tanish hislarni, voqea-hodisalarni muallif badiiylik mantig'iga tayangan holda qayta yaratadi.

Bunda bir necha real obrazlarni ko'rishimiz mumkin.

- a) real shaxs obrazi (ona);
- b) real manzara obrazi (onaning ayvonda farzandini kutishi);
- c) real faoliyat obrazi (tom boshiga bug'doy, turshak yoyishi-bolalik xotiralar);
- d) real lirik qahramon obrazi (ayni she'rda muallif).

Yuksak sog'inch motivi asosida dunyoga kelgan she'r so'ngsiz xayollar maskaniga aylanadi. Bu maskanda faqat onagagina xos bo'lgan sifat-haqiqatlar yashaydi. Ular shoir xayolot olamida qayta jonlanadi va poetik obraz darajasiga ko'tariladi.

Tragik obrazlar

Har qanday san'atda, jumladan, she'riyatda tragizmning chuqur mantiqiy o'rni va asosi bor. Lirikada tragizmning emotsional kuchi va ahamiyati beqiyosdir. Ma'lumki, shoirni o'rab olgan muhit turli-tuman ziddiyatlardan iborat. Hatto har bir inson qalbida yakka o'zi emas, bir necha shaxs yashaydi va ular hamisha o'zaro kurashda, konfliktida bo'ladiki, bunda har vaqt ham kuchli tomon g'alaba qozonavermaydi. Taqdirning o'zi bu kurashning echimini hal qilib beradi. Mana shu echimdan shoir mahzun bo'lmaydi, aksincha, huzur topadi, ko'ngli taskin topadi, ruhiy izirolardan forig' bo'ladi. Ana shundagina taragik holat yuzaga keladi. Tragik holatning obyekti esa

tragik obraz hisoblanadi.

Aristotelning "Poetika" asarida tragediyaga shunday ta'rif berilgan: "Tragediya muayyan hajmli, turi, qismlari turlicha sayqallangan til yordamida, bayon vositasida emas, balki hatti-harakat vositasida ko'rsatiladigan va iztirob bilan inson ruhini poklovchi muhim va tugal voqea tasviridir" [Аристотел 1980, 16]. Lirikada ham bunday voqe she'rlar talaygina bo'lib, tragizmga sabab bo'lgan fojea, ziddiyatlar shoirni iztirobga solgan, unga qattiq ta'sir qilgan, uni tug'yonga keltirgan bo'lishi mumkin. Atoqli shoirimiz Zulfiyaning "Bahor keldi, seni so'roqlab", Mirtemirning "Betobligimda", A. Muxtorning "Soya" kabi va boshqa shoirlarning ijodida ham lirik fojeliq yuzaga keltirgan tragik she'rlar, tragik obrazlarni uchratamiz. Ayniqsa, shoir A. Oripovning ijodida bunday obrazlarning yuksak namunalariga duch kelamiz. Shoirning "Onajon", "Temir odam", "Nay", "Bahor" kabi she'rlari lirik tragizmning qator ko'rinishlari bayon etiladi. "Onajon" voqe she'ri shoirning onasi vafotidan so'ngyozilgan bo'lib, she'r shoirning barcha ruhiy iztiroblari va kechmishlarining oq qog'ozga tushirilgan poetik tasviridir. Shoirning yosh boshiga tushgan musibatlarning eng og'iri o'lim fojiasidir. Ayniqsa, bu onadan ayrilish bo'lsa. Farzand uchun bundan ortiq musibat bo'lishi mumkin emas (ona obrazi esa har qachon ham tragik obraz bo'la oladi). She'rda lirik qahramon holati uch bo'limda voqe tarzida yoritilgan bo'lib, she'rning so'nggi bandlarida lirik qahramon o'zining shoir bo'lishi sabablarini topganday bo'ladi, o'lim taqdirdan-azaliy qismat ekanligiga iymon keltiradi, kamolini o'z onasi ko'rmasa ham, ona Vatan ko'rishiga ishonadi va shu orqali o'zini qiynab kelayotgan ruhiy iztiroblardan qutilganday, qalbi bir oz bo'lsa-da taskin topganday, og'ir o'y-xayollardan poklanganday bo'ladi.

Yoxud, "Nay" deb nomlangan to'rt banddan iborat mo'jazgina voqe she'rni olaylik. Voqea rivoji quyidagicha kechadi. Qamishning baxtli onlari (1-, 2- misralar), Odamlarning qamishga ko'rsatgan jabri (3-, 8-misralar), nayning bunga javobi (9-, 12-misralar), odamlarning aks harakati (13-, 16- misralar) [Сувон Мели 2020, 250]. So'nggi bayt tragik yechim hisoblanadi.

*Odamlar-chi to'plandi shu on
Faryodiga qilolmay toqat,
Bir qamishni yig'latib chunon,
So'ng o'zlari qildilar rohat.*

Yuqoridagi bayt she'rning so'nggi bandi bo'lib, ko'rinib turganidek, asar oxirida bosh planda nay obrazi emas, balki odamlar

obrazi tasviri yuzaga qalqib chiqdi, yozuvchining ijodiy niyati oshkor bo'ldi. Haqiqiy fojeiy qahramon nay emas, aksincha, faryodiga toqat qilolmasdan qamishni chunon yig'latib, so'ng o'zlari rohat qilayotgan odamlar ekanligi ma'lum bo'ladi. Qamish esa odamlarning tragik qismatini qabartirishga xizmat qilayotgan yondosh obraz ekanini ko'rishimiz mumkin. Odamlar bu yerda sof tragik obrazlardir. Faryodiga toqat qilolmasdan qamishni chunon yig'latib, so'ng o'zlari rohat qilayotgan odamlarning holati tragik katarsisning (iztirob bilan inson ruhini poklanishi) bir ko'rinishi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ada biyotshunos olim Suvon Meli mazkur she'rni "Nayning nolasi-kim ning nolasi?" maqolasida chuqur tahlil qilganki, biz buni e'tirof etib o'tishimiz joiz.

Keltirilgan misollardan ham ko'rish mumkinki, voqeaband she'rlarda tragik obraz ko'pincha qo'shaloq idrokni talab qiladi. Bir yoqlama idrok she'rni va obrazni bo'g'ib qo'yishi, mohiyatan chala tasavvur uyg'otishi mumkin. Bu esa badiiy obrazni to'la anglashga, she'rni mohiyatan tushunishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Tragik obrazning aksi o'laroq komik obraz ham borki, beg'araz kulgi orqali kishiga ruhiy quvvat berishi, estetik zavq bag'ishlashi lozim. Har qanday kulgili obraz komik obraz bo'la olmaydi. Komiklik eng tuban joyda ham ideallik kasb etgandagina, oliyjanob kulgudan yaralgandagina yuzaga kelishi mumkin. Ojiz-notavonni kamsituvchi, yerga uruvchi, kishining jismoniy yoki aqliy zaifligini masxara qiluvchi kulgi komizm bo'la olmaydi, adabiyotda qadrlanmaydi. Badiiy kulguning qiymati badiiy so'z san'atida ancha baland turadi. Gyotening "Faust" asarida: "Kulgi-zar, ko'chada yotmas azizim",- deydi Mefistofel. Chinakam tragik obrazlar qanchalik kamyob bo'lsa, umrbodiy komik obrazlar ham shunchalik noyobdir. Lirikada komik obraz yaratish adabiyotning boshqa turlariga qaraganda juda murakkab hodisa sanaladi.

Shoir Abdulla Oripov ijodi o'zining serqirraligi va obrazlar ko'lamining kengligi bilan she'riyatimizda alohida o'rin tutadi. Uning "Sharq hikoyasi" deb nomlangan voqe-hikoya tarzida yozilgan she'ridagi ota, bola va hatto eshak obrazlari komik obrazlar sanaladi. Shoir atrofdagi odamlarning gap-so'zlari natijasida tezda fikrini o'zgartiradigan va to'g'ri fikr yurita olmaydigan odamlarning tipik vakili sifatida ota va o'gilning komik obrazini yarata olgan. Ularning asar voqeasidagi xatti-harakati kishida hech qanday nafrat uyg'otmaydi, aksincha, beozor kulgi olib keladi. Psixoanalitik talqinda komizm tushunchasi ko'proq kishining bolalik xotiralari bilan bog'liq, deyiladi. Bola boshqalarga nisbatan o'zining ustunligini

sezsa, kula boshlaydi. Masalan, yosh bolaning masxaraboz ustidan kulishinini eslang. Bunda masxaraboz niqobi ichidagi shaxs ustidan emas, tashqi xatti-harakati, gap-so'zlari ustidan kulishi yosh bolaning undan o'zini yuqori qo'yishi bilan xarakterlanadi.. Olim Uzoq Jo'raqulov "Psixozanaliz va badiiy ijod" deb nomlangan tadqiqotida komizmning assotsiativ xarakterini shunday izohlaydi: "Agar katta kishi katta kishining ustidan kula boshlasa, unda bolaga xos harakat va holatlarni ko'rgan bo'ladi. Kulgi obyektining bolalarcha harakati uni bolalikkka qaytaradi. Endi o'zining bola emasligini anglagan kishi, shu haqiqatni anglamagan kishi holatidan zavqlanadi va kuladi" [Жўрақулов 2006, 60]. Zo'rg'a oyoqqa turgan eshakni ota va bola ning navbatma-navbat minishga kelishib olishi kulgining bosh sababchisi bo'lib, she'r oxirida ota-bolaning har ikkalasi "bedarmon, yag'ir eshak" ka mingashib olishi komiklikni yana-da oshiradi. Eshak va ota-o'gilning holati xalqimizning "Eshagiga yarasha tushovi" degan naqlining ayni badiiy talqinidir.

Obraz-manzara

Adabiyotda biror ijodkor yo'qki, ijodida tabiat manzaralari, tabiat obrazlari aks etmagan. Tabiatning o'zi buyuk ixtirochi sifatida badiiy ijodning, jumladan, she'riyatning bitmas-tuganmas ilhom manbayidir. Tabiat shoirnig tasvir ob'ekti sifatida turli-tuman ramkalarda beriladi. Obraz-manzara shoirning badiiy g'oyasi va ilhom manbayi sifatida quyidagi ko'rinishlarni o'z ichiga oladi:

- a) Sof peyzaj obraz;
- b) Shoirning his tuyg'ulari va tabiat tasviri uyg'unlashtirilgan obrazlar;
- c) Shoirning kechinmalari va biror fikr-g'oya uchun badiiy fon sifatidagi manzara-obrazlar.

Sof peyzaj obrazda tabiatning butun go'zalliklari, husn-u latofati, tarovati- yu malohati bilan birga uning bor qahr-u g'azabi, kuch-qudrati taassuroti bevosita ifodalanadi. Bunda falsafiy fikr, mushohadalarga unchalik zarurat sezilmaydi. She'r uchun bor materialni tabiatni o'zi beradi. Shoir Abdulla Oripov ijodida bunday obrazlarning yangidan yangi ko'rinishlarini, shakllarini uchratish mumkin.

Borliq kiyib olgan moviy bir libos,

Yel esar-bahorning pildiroqlari.

Qalbingda uyg'onar ajib ehtiros,

Aprel osmoning qaldiraqlari [Oripov 2018, 58].

Ikkinchidan, tabiat insonning ichki kechinmalarini, tuyg'ulari-

ni, ruhiy holatlarini aks ettirishning doimiy obyekti, vositasi sifatida shoirning ichki sezimlariga hamohang tarzda gavdalanadi. Endi tabiat tasviri faqat peyzaj lirikasigina bo'lib qolmasdan, balki o'ziga xos bir olam, azal va abadning sir-u sinoatlarini o'zida mujassamlashtirgan sirli va mo'jizakor maskan, tiriklik uchun zamin, ulug' rassom, buyuk daho, cheksiz bilimlar egasi donishmand ustoz qiyofasi kiradi. Inson-tabiat-koinot birligi sifatida parallel ravishda talqin qilinadi. Yog'ayotgan yomg'ir bir o'rinda ko'z yoshni ifodasi bo'lsa, yana bir o'rinda esa dildagi g'uborlarning to'kilishiga, boshqa o'rinda esa baraka ramziga qiyos qilinadi. Shoir Abdulla Oripov aytganindek: *"Yomg'ir yog'sa shoirlar, Erk berarlar miyaga. Tayyor mavzu topildi, Tizarlar qofiyaga"*.

Obraz-manzaraning an'anaviy ko'rinishlari ham borki, ular turli ijodkorlar ijodida shakl va uslubda farqlanib turadi. Masalan, yil fasllarining inson umriga mengzalishi Navoiy bobomizdan me'ros bo'lib bugunga qadar uning turli talqinlarini ko'rishimiz mumkin. Bunday talqinning original ko'rinishlaridan biri Abdulla Oripovning "Fasllarim" she'rida shunday aks ettirilgan.

*Yetaklashib qator va qator,
Yo'ldan o'tdi yetmish besh bahor.
U bahorlar meniki edi,
Bolam, bari seniki endi.
Yo'ldan o'tdi yoz bilan kuz ham,
Ular menga bo'lganlar hamdam.
Ikkovi ham meniku edi,
Egalik qil, seniki endi.
Ortda qoldi chamanlar, bog'lar,
Yo'l so'ngida ko'rindi tog'lar.
Muzliklarga borib yetdim men.*

Faqat qishni ola ketdim men [Oripov 2018, 369].

Yil fasllarining o'tkinchiligi va bir me'yorda aylanib, birining o'rnini biri mufassal egallab turishini shoir lirik qahramon va uning farzandi umriga uyg'un holatda badiiy ifodasini yaratadi. Shoir nigo-hida fasllar va inson umriga xos individuallik badiiy umumlashma obrazga aylanadi.

Va nihoyat, manzara-obrazning uchinchi ko'rinishida tabiat butunligicha shoir qahramonining ruhiyatini, kayfiyatini ochib berish vositasi sifatida muayyan kechinma, his-tuyg'u uchun tashqi fon, ya'ni makon va zamonga aylanadi. Bunday she'rlarning go'zal namunasi Oybek, Cho'lpon, Abdulla Oripov, Mirtemir, Zulfiyaxonim va boshqa shoirlarning ijodida uchratish mumkin. Oybekning "Na-

matak" she'ridagi namatak obrazida ijodkorning so'nmas ruhi tasvirlangan bo'lsa, Cho'lponning "Go'zal" she'rida esa go'zal timsolida erk obrazi, Abdulla Oripovning "Bahor" she'rida manzara shoir tuyg'ularining obyektiga-umumiy kontekstiga aylanadi, ya'ni bahor manzarasi aslida falsafiy-lirik va tragik obraz uchun fon vazifasini bajaradi.

Manzara obrazlarni yaratish uchun shoirdan faqat shoirona iqtidor va o'tkir nigoh talab qilinmaydi. Tabiatni his qilish, uni eshita bilish, ohang va tovushlarini nozik qirralarigacha ilg'ay olish, musiqiy lavhalarni yarata bilish hamda qayta jonlantira olish muhim o'rin tutadi. Shundagina bu obraz oliy san'at hodisasiga aylanadi. Buyuk shoir hatto kichik zarradan ham ulkan obraz yarata oladi.

Xulosa

Badiiy obrazda go'zallik va hayot haqiqati uyg'un holatda tasvirlanadi. Bunda obraz zimmasidagi estetik idealning ahamiyati uning mavjudligi bilan emas, balki olamni estetik o'zlashtirishdagi muhim o'rni va adabiyotdagi aniq vazifalari bilan belgilanishini unutmaslik kerak. Badiiy obraz tip va tasnifiga ko'ra qaysi guruhga mansub bo'lsa ham, kitobxonda qandaydir emotsiya(hissiyot) uyg'otishi kerak. Bu esa badiiy obraz uchun muhim omil sanaladi.

Yuqoridagi tasniflarimiz, albatta, nisbiy bo'lib, har bir ijodkor o'z pozitsiyasi va ilhomidan kelib chiqib obraz yaratadi. Shu nuqtayi nazardan adabiyotshunoslikda badiiy obraz turlicha tasnif qilinadi. Bu turlichalik tasnif uchun aynan qaysi jihat asos qilib olingani bilan bog'liqdir. Talqinning mukammalligini esa sinchining mahorati belgilab beradi.

Adabiyotlar

- Акрамов Б. 1979. *Шеърят гавҳари (лирикада образ муаммоси)*. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Аристотел. 1980. *Поэтика*. Тошкент.
- Блок А. 1971. *О назначении поэта*. Москва, Сов. Россия.
- Erkayev A. 2021. *Abdulla Oripov fenomeni*. Toshkent: Oltin-nashr.
- Гёте. 1969. *Поэзия и правда*. Москва, Худож. Литература.
- Жўрақулов У. 2006. *Худудсиз жилва*. Тошкент: Фан.
- Жўрақулов У. *Назарий поэтика масалалари*. Тошкент: Ғафур Ғулом, 2015.
- Oripov A. Sentabr she'rlari. <https://kh-davron.uz>.
- Oripov A. 2021. *Shoirning tug'ilishi*. Toshkent: Adabiyot.
- Oripov A. 2018. *Everest va Ummon*. Toshkent: O'zbekiston.
- Quronov D va boshqalar. *Adabiyotshunoslik lug'ati*. Toshkent: Akadem-nashr, 2013.

- Quronov D. 2018. *Adabiyot nazariyasi asoslari*. Toshkent: Akademnashr.
- Тўпловчи Жўраев А. Онажон. Тошкент: Ўзбекистон, 2018.
- Храпченко М.Б. 1986. *Горизонты художественного образа*. Москва: Художественная литература.
- Jabborov, N. A., & qizi Ikromova, N. H. (2021). ABDULLA ORIPOVNING “HIKMAT SADOLARI” TURKUM SHE’RLARIDA PAYG’AMBAR OBRAZINING IFODALANISHI. Academic research in educational sciences, 2(2), 279-283.
- Jabborov, N. (2022). Alisher Navoiy an’alarining Abdulla Oripov she’riyatidagi poetik sintezi poetic synthesis of Alisher Navoi’s traditions in the poetry of abdulla oripov. in Library, 22(1), 112–125. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/19399>
- Rahmonova, D. (2021). Ривож миладат истар эрсанг. in Library, 21(1), 3–15. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/8139>
- Mirzakarimovna, R. D., & Kayumova, F. (2023). FACTORS OF RENEWAL OF THE POETIC IMAGE IN TAVALLLO’S CREATION. American Journal Of Philological Sciences, 3(04), 48-53.
- Pardae, K. (2019). MUKIMI’S SOURCE OF LYRICS AND COMPARATIVE ANALYSIS. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 8(10), 78-85.
- Amonov, S. (2020). Ahmad Tabibiy ijodi va uning “Munisul-ushshoq” devoni nusxalari. Oltin bitiglar–Golden Scripts, 1(1).

Image classification and interpretation in lyrics

(In the example of Abdullah Oripov's poetry)

Boboqulova Uljon¹

Abstract

The concept of image, which is the basis of a work of art, has been considered the most important element of art since ancient times and until now. After all, an artistic image is the main tool that reflects the unique characteristics of a work of art. At the same time, it is also a component that expresses the aesthetic image of the world, a certain emotional state. Therefore, the concept of image is a very complex and at the same time comprehensive concept according to its characteristics and content. In one way or another, the reflection of objective reality in the human mind is the main root of the image in a broad sense. And the accompanying images grow from this first base. In this respect, according to the nature and classification of the image, it is distinguished in science, literature and art. This article aims to study the problem of classification and interpretation of images in lyric poetry on the example of poet Abdullah Oripov.

Key words: *Abdulla Oripov, poetic image, imagery, lyrics, human, classification and interpretation, experience, tragedy, individuality, generalization.*

References

- Akramov B. 1979. *She'riyat gavhari (lirikada obraz muammosi)*. Toshkent: Adabiyot va san'at.
- Aristotel. 1980. *Poetika*. Toshkent.
- Blok A. 1971. *O naznachanii poeta*. Moskva, Sov. Rossiya.
- Erkayev A. 2021. *Abdulla Oripov fenomeni*. Toshkent: Oltin-nashr.
- Gyote. 1969. *Poeziya i pravda*. Moskva, Xudoj. Leteratura.
- Jo'raqulov U. 2006. *Hududsiz jilva*. Toshkent: Fan.
- Jo'raqulov U. 2015. *Nazariy poetika masalalari*. Toshkent: G'afur G'ulom.
- Oripov A. Sentabr she'rlari. <https://kh-davron.uz>
- Oripov A. 2021. *Shoirning tug'ilishi*. Toshkent: Adabiyot.
- Oripov A. 2018. *Yeverest va Ummon*. Toshkent: O'zbekiston.
- Quronov D va boshqalar. 2013. *Adabiyoshunoslik lug'ati*. Toshkent: Akadem-

¹*Boboqulova S. Uljon* - Alisher Navoi PhD student of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

E-mail: uljonboboqulova8@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-9072-2748

For citation: Bobokulova, U.S. 2023. "Character classification and interpretation in lyrics". *Uzbekistan: language and culture. Literature* 1 (2): 121-136.

nashr.

- Quronov D. 2018. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Akademnashr.
- To'plovchi Jo'rayev A. Onajon. Toshkent: O'zbekiston, 2018.
- Xrapchenko M.B. 1986. *Gorizonti xudojestvennovo obraza*. Moskva: Xudojestvennaya literatura.
- Jabborov, N. A., & qizi Ikromova, N. H. (2021). ABDULLA ORIPOVNING "HIKMAT SADOLARI" TURKUM SHE'RLARIDA PAYG'AMBAR OBRAZINING IFODALANISHI. Academic research in educational sciences, 2(2), 279-283.
- Jabborov, N. (2022). Alisher Navoiy an'alarining Abdulla Oripov she'riyatidagi poetik sintezi poetic synthesis of alisher navoi's traditions in the poetry of abdulla oripov . in Library, 22(1), 112-125. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/19399>
- Rahmonova, D. (2021). Ривож ми́ллат истар э́рсанг. in Library, 21(1), 3-15. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/8139>
- Mirzakarimovna, R. D., & Kayumova, F. (2023). FACTORS OF RENEWAL OF THE POETIC IMAGE IN TAVALLO'S CREATION. American Journal Of Philological Sciences, 3(04), 48-53.
- Pardaev, K. (2019). MUKIMI'S SOURCE OF LYRICS AND COMPARATIVE ANALYSIS. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 8(10), 78-85.
- Amonov, S. (2020). Ahmad Tabibiy ijodi va uning "Munisul-ushshoq" devoni nusxalari. Oltin bitiglar-Golden Scripts, 1(1).